

INTRODUCCIÓ
A LA HISTÒRIA ECONÒMICA
MUNDIAL

Educació. Materials **87**

INTRODUCCIÓ A LA HISTÒRIA ECONÒMICA MUNDIAL

Gaspar Feliu, Carles Sudrià

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Col·lecció: Educació. Materials
Director de la col·lecció: Guillermo Quintás Alonso

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Els autors, 2013
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2013
Universitat de Barcelona, 2013

1a edició: gener 2006
2a edició, corregida: setembre 2006
2a edició, 1a reimpressió: setembre 2008
3a edició, actualitzada: gener 2013

Coordinació editorial: Maite Simon
Fotocomposició i maquetació: Celso Hernández de la Figuera
Coberta:
Disseny original: Pere Fuster (Borràs i Talens Assessors SL)
Tractament gràfic: Celso Hernández de la Figuera
Correcció: Ofèlia Sanmartín

ISBN: 978-84-370-9209-6

Índex

PRESENTACIÓ

Capítol 1. Les relacions producció-població abans de la Revolució Industrial

1. Característiques principals de les economies preindustrials
 - 1.1 L'escassetat, conseqüència de l'augment de la població i de la baixa productivitat
 - 1.2 La desigualtat, causada pel predomini d'uns homes sobre els altres
2. L'evolució de la població en les societats agràries
 - 2.1 El model demogràfic antic
 - 2.1.1 El sostre maltusià
 - 2.2 Les grans etapes de l'evolució de la població preindustrial europea
3. Característiques de l'agricultura tradicional
 - 3.1 Treball i producció
 - 3.2 L'organització de la producció
 - 3.3 La distribució del producte
 - 3.3.1 Les societats feudals.- 3.3.2 El procés de diferenciació de la pagesia
 - 3.4 Les formes de propietat i tinença de la terra
4. El creixement agrari
 - 4.1 La revolució agrària
 - 4.1.1 L'antecedent dels Països Baixos.- 4.1.2 La revolució agrària a la Gran Bretanya

Bibliografia

Capítol 2. L'economia urbana preindustrial

1. Ciutat i camp
 2. El comerç a llarga distància
 - 2.1 El domini del comerç mediterrani
 - 2.2 L'organització del comerç a escala mundial
 - 2.2.1 El segle del predomini ibèric.- 2.2.2 El pas de la primacia europea als països del nord-oest
 - 2.3 Institucions, instruments i tècniques mercantils
 - 2.3.1 La moneda.- 2.3.2 Mercats i fires.-
 - 2.3.3 Crèdit i banca.- 2.3.4 Formes d'associació i assegurances
 3. Recuperació i creixement de la producció artesana
 - 3.1 La indústria textile
 - 3.2 L'extracció i transformació dels metalls
 - 3.3 Les millores en l'aprofitament energètic
 - 3.4 La construcció
 - 3.5 L'organització de la producció
 4. La transició del feudalisme al capitalisme
 - 4.1 Ascens de la burgesia i abolició del feudalisme
 - 4.1.1 El mercantilisme
 - 4.2 La nova mentalitat racionalista i el liberalisme econòmic
 5. El paper d'Europa en el món en l'etapa preindustrial
- Bibliografia

Capítol 3. La Revolució Industrial

1. Què entenem per Revolució Industrial?
2. Els condicionaments de la Revolució Industrial
3. Innovacions tècniques i transformacions econòmiques
 - 3.1 Els teixits de cotó
 - 3.2 La siderúrgia
 - 3.3 La màquina de vapor
 - 3.4 La mineria i la indústria química
 - 3.5 El sistema fabril

4. Un creixement moderat i desigual
 5. Treball, capital i empresaris en la Revolució Industrial
 - 5.1 El factor treball
 - 5.2 El factor capital
 - 5.3 El paper de l'empresariat
 6. Les conseqüències socials de la Revolució Industrial: el debat sobre els nivells de vida
- Bibliografia

Capítol 4. El creixement econòmic modern

1. L'acceleració del creixement
 - 1.1 Plantejament general
 - 1.2 Els factors del creixement
 - 1.3 El nou estat liberal: igualtat davant la llei i sistema polític representatiu
 - 1.4 La pugna per la distribució de la renda
 2. El cicle demogràfic modern
 - 2.1 La transició demogràfica
 - 2.1.1 La caiguda de la mortalitat.- 2.1.2 El descens de la natalitat i la desacceleració del creixement de la població
 - 2.2 Factor treball i industrialització
 3. Les transformacions en l'agricultura
 - 3.1 La modernització de les estructures de propietat agrària
 - 3.2 Les millores en la producció agrària
 - 3.2.1 Millores endògens.- 3.2.2 La incidència de la Revolució Industrial sobre l'agricultura
 - 3.3 L'augment de la producció, els rendiments i la productivitat
- Bibliografia

Capítol 5. El procés d'industrialització

1. La difusió del procés d'industrialització: més fàbriques, nous sectors, més països
 2. El *factory system*
 3. Les noves formes d'organització empresarial
 4. La revolució del transport
 - 4.1 El ferrocarril
 - 4.2 La navegació de vapor
 5. Ferro i acer
 6. L'energia
 7. El finançament
 - 7.1 La borsa i la banca
 8. L'estat com a agent econòmic: finances públiques, moneda i política comercial
 9. Els cercles de difusió de la Revolució Industrial
 - 9.1 El primer cercle: l'Europa nord-occidental i l'Amèrica del Nord
 - 9.2 El segon cercle de difusió de la Revolució Industrial
- Bibliografia

Capítol 6. El sorgiment de l'economia internacional

1. La integració dels mercats de productes i de factors de producció
 - 1.1 El creixement del comerç
 - 1.2 Característiques del comerç internacional
2. Evolució del comerç i polítiques comercials
 - 2.1 Creixement comercial i avenç del lliurecanvisme
 - 2.2 La depressió del darrer quart del segle i l'inici del nacionalisme economic
3. Els moviments internacionals de factors de producció
 - 3.1 La gran emigració europea
 - 3.1.1 Volum, origen i destinació de l'emigració.-
 - 3.1.2 Causes i conseqüències de l'emigració
 - 3.2 Els moviments internacionals de capitals
4. Les economies sotmeses
 - 4.1 Les colònies antigues

- 4.1.1 Les Noves Europes.- 4.1.2 L'Índia, colònia paradigmàtica
 - 4.2 Les economies dominades
 - 4.3 El repartiment colonial del món
- Bibliografia

Capítol 7. El sistema internacional de pagaments: el patró or

- 1. Moneda i mitjans de pagament
 - 2. Sistemes i patrons monetaris
 - 2.1 El patró or
 - 3. La construcció d'un sistema internacional de pagaments
 - 3.1 La lletra de canvi
 - 3.2 Sistemes de pagaments bilaterals i multilaterals
 - 3.3 La teoria del patró or
- Bibliografia

Capítol 8. L'economia mundial en el segle xx: l'època de la segona revolució tecnològica

- 1. La segona revolució tecnològica
 - 1.1 Nous materials i noves fonts i formes d'energia
 - 1.2 L'organització científica del treball i els canvis en l'organització empresarial
 - 1.3 Els canvis en l'agricultura
 - 2. La culminació de la revolució demogràfica
 - 2.1 La població als països rics
 - 2.2 Els problemes demogràfics dels països pobres
 - 3. Un creixement econòmic sincopat i mal repartit
 - 3.1 Les magnituds del creixement econòmic
 - 3.2 Una època conflictiva
 - 3.3 Les conjuntures polítiques i econòmiques
- Bibliografia

Capítol 9. La Primera Guerra Mundial i l'expansió dels anys 1920

1. El conflicte i les seves conseqüències
 - 1.1 Les causes i els costos humans i socials
 - 1.2 El Tractat de Versalles i les reparacions de guerra
2. La difícil reconstrucció monetària
 - 2.1 El miratge del retorn al patró or
 - 2.2 La hiperinflació alemanya
 - 2.3 L'opció britànica i la francesa: ortodòxia o devaluació
3. El creixement econòmic dels anys vint
 - 3.1 Difusió de les noves tecnologies i augment de la productivitat
 - 3.2 La reestructuració del comerç internacional
 - 3.3 Caiguda dels preus agraris i endeutament. La fragilitat de l'equilibri econòmic internacional
4. La Revolució Russa i la formació de l'URSS
 - 4.1 Revolució i guerra civil
 - 4.2 El nou règim i el comunisme de guerra
 - 4.3 La NEP

Bibliografia

Capítol 10. La crisi dels anys trenta (I): els Estats Units

1. Les arrels de la crisi als Estats Units
 - 1.1 Els problemes agraris i la distribució de la renda
 - 1.2 L'especulació borsària i el daltabaix de 1929
2. Del crac de la borsa a la depressió
 - 2.1 Crisi financera i contracció monetària
 - 2.2 Caiguda de la producció i de l'ocupació
 - 2.3 El debat sobre la política econòmica
3. El *New Deal*
 - 3.1 La política monetària i financera
 - 3.2 Política pressupostària i programes d'ocupació

- 3.3 La política agrària
 - 3.4 El fracàs de la intervenció en el sector industrial
 - 3.5 Les millores socials i les crítiques al *New Deal*
- Bibliografia

Capítol 11. La crisi dels anys trenta (II): Europa, l'Amèrica Llatina i Àsia

- 1. La difusió de la depressió fora dels Estats Units
 - 1.1 La retracció del comerç internacional
 - 1.2 El col·lapse del mercat internacional de capitals
 - 2. Les diferents estratègies dels països industrialitzats
 - 2.1 França i el bloc de l'or
 - 2.2 La Gran Bretanya
 - 2.3 Alemanya: recuperació econòmica sota el nazisme
 - 2.4 El Japó: expansionisme monetari i military
 - 3. La crisi als països no industrialitzats
 - 3.1 La situació a l'Amèrica Llatina
 - 3.2 Els països asiàtics
 - 4. L'URSS: col·lectivització agrària i industrialització forçada
 - 4.1 La col·lectivització agrària
 - 4.2 L'aposta per una industrialització ràpida
- Bibliografia

Capítol 12. La Segona Guerra Mundial i la construcció d'un nou ordre internacional

- 1. La Segona Guerra Mundial
 - 1.1 El conflicte i les seves causes
 - 1.2 Una destrucció humana i material sense precedents
 - 1.3 Divisió d'Europa i hegemonia dels Estats Units i l'URSS. La Guerra Freda
- 2. El nou ordre econòmic internacional: Bretton Woods i el GATT

- 2.1 El nou sistema monetari i financer: l'FMI i el Banc Mun-dial
 - 2.2 La reducció de les barreres comercials i el GATT
 - 3. La reconstrucció: Europa i el Japó
 - 3.1 El Pla Marshall i els inicis de la integració econòmica europea
 - 3.2 Ocupació i reestructuració de l'economia japonesa
 - 4. El paper de l'estat i la nova política keynesiana
 - 4.1 L'estat del benestar: cobertura social i redistribució de la renda
 - 4.2 Polítiques contracícliques i economia mixta
- Bibliografia

Capítol 13. L'època daurada del capitalisme, 1950-1973

- 1. Un creixement fort, global i diferenciat
 - 2. Les bases del creixement general
 - 2.1 L'impuls de l'oferta
 - 2.2 L'estirada de la demanda
 - 3. La reintegració de l'economia internacional
 - 3.1 La intensificació del comerç exterior
 - 3.2 La contenció dels problemes monetaris
 - 4. Creixement econòmic sota el lideratge nord-americà
 - 4.1 Els Estats Units: hegemonia econòmica en un món dividit
 - 4.2 L'Europa occidental: convergència i integració
 - 4.3 El «miracle» japonès
 - 4.4 Els països perifèrics d'economia mixta: desenvolupament i endarreriment
- Bibliografia

Capítol 14. Expansió i crisi de les economies de planificació centralitzada

1. Consolidació i difusió del sistema comunista durant l'expansió econòmica de la postguerra
 - 1.1 L'URSS, segona potència mundial: els rèdits de la victòria militar
 - 1.2 Els problemes de la planificació integral i les dificultats de la seva reforma
 - 1.3 El creixement econòmic soviètic sota el model estalinista
 - 1.4 L'expansió econòmica de les noves «democràcies populars»
 - 1.5 Socialisme i nacionalismes. El fracàs de COMECON
 2. El comunisme fora d'Europa
 - 2.1 La Xina de Mao: creixement i revolucions
 - 2.2 Altres experiències comunistes
- Bibliografia

Capítol 15. Crisi del petroli, retorn a l'ortodòxia liberal i globalització

1. Esgotament del model de creixement de l'època daurada i xoc petroler
 2. Els efectes de la crisi: estancament amb inflació. Les noves bases de la política econòmica
 3. Integració econòmica i globalització
 4. La difícil recerca de l'estabilitat monetària internacional
 5. Un creixement inestable i desigual
- Bibliografia

Capítol 16. Les economies avançades des del 1973: ajustos i inestabilitat

1. Els Estats Units, l'Europa occidental i el Japó: alentiment i canvis estructurals
 - 1.1 Els Estats Units: el país líder perd dinamisme tecnològic

- 1.2 Integració europea en temps de crisi
- 1.3 El llarg estancament de l'economia japonesa
- 2. Del comunisme al capitalisme a l'Europa oriental
 - 2.1 Davallada i col·lapse de l'URSS
 - 2.2 Continuisme, reformes i fracassos en les «democràcies populars»
 - 2.3 El difícil retorn a l'economia de mercat
 - 2.3.1 Rússia: capitalisme salvatge i nou vell ordre polític.-
 - 2.3.2 Els països de l'Est: l'esforç per la integració a la Unió Europea

Bibliografia

Capítol 17. Els països en desenvolupament des del 1973: èxits i fracassos

- 1. Un nou món: la gran expansió asiàtica
 - 1.1 Els precedents. Els Quatre Tigres: una nova via de desenvolupament
 - 1.2 La veritable revolució xinesa: de la mort de Mao al capitalisme comunista
 - 1.3 Els veïns també creixen, però a ritmes diferents
- 2. L'altre costat del mirall: regions endarrerides
 - 2.1 El Pròxim Orient: guerra i petroli
 - 2.2 La difícil represa del creixement a l'Àfrica subsahariana
 - 2.3 Reformes liberals, crisis financeres i creixement desigual a l'Amèrica Llatina

Bibliografia

Capítol 18. Epíleg. La crisi actual: l'esclat dels desequilibris

- 1. Desequilibris internacionals i crisi financera
- 2. De la crisi financera a la depressió econòmica
- 3. Una crisi del capitalisme madur?

Bibliografia

Presentació

Aquesta *Introducció a la història econòmica mundial* ha estat preparada amb la intenció de servir de guia a professors i alumnes dels primers cursos dels graus d'Economia i d'Administració i Direcció d'Empreses. La pretensió del llibre no és presentar una síntesi del que avui sabem sobre la història econòmica del món contemporani – tasca d'altra banda impossible – ni la d'oferir l'opinió dels autors sobre alguns episodis d'aquesta història. Ben al contrari, del que es tracta és de presentar una visió general de l'evolució econòmica del món contemporani a l'abast d'alumnes que estan en la fase inicial de la seva formació i que, per tant, encara no disposen més que de forma parcial dels instruments analítics propis de l'economista. I es pretén fer-ho de tal manera que ajudi a la formació de l'alumne com a professional de l'economia i de l'empresa.

Aquesta voluntat determina la forma i l'estructura mateixa del llibre. Entenem que la funció de la història econòmica en els estudis d'economia i d'empresa és doble. D'una banda, el coneixement i la reflexió sobre l'evolució econòmica en èpoques passades ha d'introduir l'estudiant als temes i al raonament lògic que són propis de l'economista (el funcionament dels mercats, el comportament dels consumidors i de les empreses, els mecanismes de distribució i d'acumulació, la dinàmica del creixement econòmic, etc.), i ha de fer-ho sense oblidar els factors institucionals que condicionen l'acció econòmica. En referir-se a fets econòmics que ja han succeït i que són

coneguts, la història econòmica permet introduir l'alumne en situacions en què tots aquests factors actuen de forma simultània i es condicionen els uns als altres. D'alguna manera, la història econòmica ve a complementar, des de l'estudi d'una realitat coneguda, les aproximacions mitjançant models teòrics pròpies de l'anàlisi econòmica o empresarial.

La segona finalitat dels estudis d'història econòmica ha de ser la de proveir l'alumne de coneixements sobre l'evolució econòmica en èpoques passades, que li facilitin la comprensió del món actual. No hi ha dubte que el món en què vivim i en què han d'actuar l'economista i l'empresari és el resultat d'una evolució més que secular, sense la comprensió de la qual ens mancaran elements per a una interpretació dels esdeveniments d'avui. En un món cada cop més globalitzat, el coneixement -ni que sigui superficial- de la història econòmica recent dels diversos continents i de les seves arrels més profundes ha de formar part del bagatge propi de l'economista professional.

Per totes aquestes raons, s'ha fet una doble opció: d'una banda, l'ús d'un llenguatge volgudament planer, deixant de banda tecnicismes que l'alumne potser encara no domina; d'altra, l'adopció d'una perspectiva de l'evolució econòmica mundial tan àmplia com sigui possible, dins els límits imposats pel nombre de crèdits atorgat habitualment a aquesta assignatura. Aquestes característiques de l'obra deixen en llibertat el professor, si ho considera pertinent, per a aprofundir en l'anàlisi de determinats temes utilitzant instruments analítics més precisos o una informació més detallada, sense sacrificar per això l'accés de l'alumne a un coneixement bàsic general.

Institucions, canvi tecnològic i creixement econòmic

La finalitat més pròpia de la història econòmica és l'estudi del creixement econòmic a llarg termini. Des d'aquesta perspectiva, l'anàlisi dels factors que faciliten o dificulten el creixement ha d'estar en el centre de qualsevol aproximació a la història econòmica en general i, més encara, de la història econòmica mundial. Dos d'aquests factors es converteixen en decisius quan examinem tant l'experiència històrica com els estudis teòrics: les institucions i el canvi tecnològic. Per institucions entenem el conjunt de condicionants jurídics i socials que afecten les activitats econòmiques. Inclouen de manera preferent les mesures legals que regulen la propietat i el seu ús, i les que configuren en cada moment la política econòmica de les autoritats, però també els valors socials vigents en una societat i un període determinat o la forma específica com s'organitzen les empreses. El paper de l'entramat institucional en el foment del creixement econòmic o, a l'inrevés, en la seva obstaculització, és un element que s'ha de tenir molt en compte a l'hora de valorar l'evolució de cada societat en cada fase del seu desenvolupament.

El canvi tecnològic és l'element fonamental que ha permès l'home, al llarg de la història, millorar l'accés a béns i serveis. Mitjançant l'aplicació d'innovacions tècniques, aconseguim obtenir més béns o més serveis amb menys esforç. Des de la invenció del foc fins a la informatització, el canvi tècnic ha significat sempre poder accedir al consum de més productes o a l'ús de més serveis havent-hi d'esmerçar menys hores de treball, i per tant ha permès viure cada vegada més bé, tot i que el repartiment de la renda sigui desigual. Per això aquest text dedica especial atenció a l'estudi de les grans innovacions tecnològiques, als seus orígens i a les seves conseqüències; per la mateixa raó, l'estructura del llibre reflecteix la pauta marcada per les grans onades de canvi tecnològic.

A banda dels canvis institucionals i de la innovació tècnica, dos factors més estan sempre presents en l'anàlisi

del creixement econòmic a llarg termini: l'evolució demogràfica i la disponibilitat de recursos naturals. L'augment de la població ha estat en tot temps un factor decisiu de la dinàmica econòmica de les societats. Les pautes del creixement demogràfic i dels moviments migratoris es constitueixen així en elements que cal considerar en l'estudi de l'evolució econòmica. S'ha dit sovint que el factor demogràfic és més important per a les societats de base agrària; però, com veiem avui, també en les societats industrials aquestes qüestions són d'una gran rellevància. Pensem si no en els problemes que generen el finançament de les pensions i de la sanitat o en els derivats dels moviments migratoris, legals i il·legals.

Finalment, cal no oblidar que la lluita de l'home pel seu benestar s'ha fet intentant aprofitar els recursos que ofereix la naturalesa, siguin aquests orgànics (flora i fauna) o minerals. L'home ha alterat els processos de reproducció i creixement de les espècies per treure'n més profit, però aquesta manipulació ha tingut en cada moment els seus límits tècnics i naturals. La disponibilitat de minerals, d'altra banda, és fixa i no depèn de la voluntat de l'home. Encara que la humanitat hagi aconseguit grans èxits substituint l'ús de materials escassos per altres de més abundants, el fet és que en cada moment històric les limitacions a l'accés a primeres matèries han influït de forma determinant en la capacitat de les societats per a aconseguir millors nivells de consum.

Aquest llibre pretén no perdre de vista en cap moment l'existència d'aquest conjunt de factors que acaben determinant la capacitat de creixement econòmic i les seves interrelacions. Per això, qüestions com l'evolució demogràfica, el marc institucional o el canvi tècnic són estudiats de forma genèrica en diversos capítols, a banda de trobar tractaments més específics en els apartats dedicats a determinats països o continents.

Organització del llibre

Seguint els principis enunciats, el llibre s'organitza en tres parts de dimensions desiguals. Es tracta així de donar prioritats a l'estudi del període més recent, de més interès per als estudiants d'economia i d'empresa.

La primera part (capítols 1 i 2) està dedicada a l'estudi de les economies feudals, és a dir, de l'organització econòmica europea prèvia a la Revolució Industrial. El coneixement de l'economia preindustrial és indispensable per a entendre els orígens del capitalisme i per a fer comprendre a l'alumne la lògica de sistemes econòmics en què el mercat i la propietat individual no eren l'eix institucional dominant de l'organització econòmica.

La segona part (capítols 3 a 7) està dedicada a la Revolució Industrial i al procés d'industrialització. Es considera la Revolució Industrial com el nucli central de la formació d'un nou sistema econòmic basat en el capitalisme. La difusió d'aquest nou sistema econòmic durant el segle XIX anirà acompanyada d'una nova articulació de les relacions econòmiques internacionals sota el predomini europeu. S'estudiaran, en conseqüència, tant les diverses formes que va prendre el capitalisme en cada país, com els efectes que la seva difusió va tenir sobre les relacions econòmiques entre països i sobre les economies d'aquelles zones que no es van industrialitzar.

Finalment, la tercera part (capítols 8 a 18) se centra en l'evolució econòmica des de la Segona Revolució Tecnològica, que va tenir lloc a finals del segle XIX, fins avui. Les innovacions sorgides en aquell període han dominat el desenvolupament industrial i econòmic fins fa molt pocs anys, i encara són molt presents en l'actualitat. L'estructura d'aquesta tercera part tracta d'emfatitzar la importància de les diverses conjuntures per les quals ha passat el món en els darrers cent anys: l'impacte de les dues guerres mundials; la gran depressió capitalista dels anys 1930;

l'època daurada posterior a la Segona Guerra Mundial, i la fase de creixement més lent que va iniciar-se a mitjan dècada de 1970. També es dedica atenció al naixement, l'expansió i la caiguda dels sistemes comunistes i a la contradictòria evolució dels països subdesenvolupats. El llibre es clou amb un epíleg dedicat a la crisi que afecta els Estats Units i Europa, i de retruc el món sencer des de 2007.

1. *Les relacions producció-població abans de la Revolució Industrial*

La preocupació bàsica de qualsevol grup humà, igual que dels grups animals, és assegurar la seva alimentació, base per a la supervivència. Durant la major part de la seva història, l'home ha estat un depredador omnívor, que s'ha alimentat de les plantes i dels animals del seu entorn, de primer utilitzant només la seva capacitat corporal i més tard amb l'ajuda d'eines cada cop més complexes. L'existència de l'home es xifra com a mínim en mig milió d'anys, però només en fa uns 10.000 que algunes comunitats humanes van començar a compaginar l'activitat depredadora amb la producció d'aliments i la domesticació d'animals: o sigui, que l'home ha estat un productor només les darreres cinc mil·lèsimes de la seva existència. Aquesta *revolució agrària de la prehistòria* marca el començament d'un progrés ràpid en l'evolució de la humanitat.

Aquí no ens ocuparem de l'home depredador, sinó només del productor, i més en concret dels darrers mil anys i escaig d'aquest i gairebé només d'Europa, tot i que en el primer apartat farem una introducció molt general al conjunt de les economies agràries.

1. Característiques principals de les economies preindustrials

Totes les economies agràries, des de la seva aparició en la prehistòria, tenen tres característiques comunes: estan dominades per l'escassetat i són profundament desiguals, però a la vegada són capaces de generar creixement.

1.1 *L'escassetat, conseqüència de l'augment de la població i de la baixa productivitat*

L'escassetat és el resultat del creixement de la població: a mesura que la població es densifica, resulta cada cop més difícil obtenir l'alimentació suficient. Mantenir el creixement demogràfic obliga l'home a convertir-se en productor, esforçant-se per millorar la reproducció de determinats aliments (plantes o animals) per mitjà del treball, factor abundant, que substitueix la terra, factor escàs. Durant molt temps s'havia cregut que la relació de causa-efecte anava de la tecnologia a la població: el coneixement de noves tecnologies (en aquest cas els mitjans per millorar el cicle vital de les plantes i dels animals) comportava la seva adopció, i s'iniciava així un cercle virtuós: millora de l'alimentació, més població, descobriment de noves tècniques, millora de l'alimentació... Avui predomina la idea que la relació és inversa: la pressió demogràfica empeny a la utilització de tècniques conegudes, però que no tenen cap avantatge mentre la depredació permeti obtenir una alimentació suficient. Perquè, de fet, l'home depredador aconsegueix, amb menys esforç, més nutrients, millors i més diversificats: les escasses comunitats depredadores encara existents ho demostren clarament (Cohen, 1987). El problema és que aquestes comunitats necessiten un espai vital molt ampli: els pigmeus, 8 km² per persona; els aborígens australians, 30 km²; els esquimals, 200 km²: s'ha calculat que el món no podria alimentar més enllà de 15 milions d'humans depredadors.

La seqüència densificació de la població - intensificació del treball va ser teoritzada per Boserup (1967): segons aquesta autora, quan la fam va començar a fer acte de presència, l'home es va veure obligat a confiar la seva subsistència en el treball, intensificant-lo a mesura que augmenta la pressió demogràfica, en una seqüència que va des de la ramaderia i els conreus esporàdics, poc intensius

en treball (fer un forat, enterrar la llavor i esperar la collita) però que obliguen a canviar cada any o cada pocs anys la zona sembrada, fins a l'obtenció de diverses collites a l'any en els deltes asiàtics, però a canvi de la creació de sistemes de regadiu i d'un treball constant i molt dur.

A partir de la revolució agrària de la prehistòria o revolució neolítica, les innovacions i el progrés van procedir durant segles de les societats agràries. Com a mínim fins a mitjan segle XIX, l'agricultura va ser l'activitat econòmica bàsica en tots els països i encara ho continua sent per a moltes societats actuals.

Les pràctiques agràries i ramaderes permetien mantenir més població, però no mantenir-la gaire millor: la força de treball (humana o animal) i les tècniques disponibles eren poc eficients, de manera que la productivitat era escassa i cada grup o família topava sovint amb dificultats per a assegurar la seva alimentació al llarg de l'any, sobretot tenint en compte la gran irregularitat de les collites.

1.2 La desigualtat, causada pel predomini d'uns homes sobre els altres

L'escassetat no era deguda només a la incapacitat per a produir més; les societats agràries exigeixen el sedentarisme, que té una llarga sèrie d'efectes econòmics o culturals: la millora dels estris, les eines i els sistemes d'emmagatzematge, la divisió del treball (aparició dels primers oficis especialitzats) i les societats estructurades, que sens dubte tenien molts avantatges, però que van comportar l'aparició d'una classe dirigent que no sols vivia del treball dels altres, sinó que sovint s'apropriava d'una part important de la producció. Aquestes societats es poden dividir en societats tributàries, esclavistes i feudals.

En les societats tributàries la majoria de la població està obligada a pagar determinades quantitats (en moneda o en

béns) als dirigents i als temples. En les societats esclavistes la desigualtat arribava a la possessió d'uns homes, els esclaus, per part d'uns altres, els amos, de manera que els esclaus i el producte del seu treball pertanyien als seus propietaris, com qualsevol animal de treball: els esclaus eren definits com a *animals amb veu*.

Les societats esclavistes, típiques del món antic (Egipte, Grècia, Roma), no es van poder mantenir després de l'ensorrada de l'Imperi romà tot i que hi va continuar havent esclaus, la producció va passar a dependre d'una nova forma d'organització social i d'explotació d'uns homes pels altres: les societats feudals, que seran les úniques societats agràries que estudiarem i que caracteritzarem amb més detall més endavant. Ara només cal dir que en les societats feudals la desigualtat i l'explotació es produeixen pel domini que els senyors exerceixen a la vegada sobre les terres i els homes, que genera l'anomenada *renda feudal*, molt diversa segons els moments, els llocs i les circumstàncies, però que a diferència de l'esclavisme no priva els homes de la condició de persones.

Del tercer aspecte, la capacitat de creixement, en parlarem més endavant, en l'apartat 4.

2. L'evolució de la població en les societats agràries

2.1 El model demogràfic antic

Com qualsevol espècie animal, l'home té unes pautes de comportament demogràfic estables, de manera que tota la història de la humanitat es pot encabir en dos models demogràfics: l'*antic* i el *modern*, amb una etapa de *transició demogràfica* entre l'un i l'altre.

El model demogràfic antic correspon al conjunt de les societats preindustrials. Les seves característiques són: unes taxes de natalitat altes, d'entre el 35 i el 40‰, i unes

taxes de mortalitat també elevades, de prop del 30 al 35‰ (per tant, no massa allunyades de les taxes de natalitat), i una esperança de vida en néixer baixa: 25 anys per a un europeu al començament del segle XVIII. La mortalitat era en gran part mortalitat infantil: segons Nadal (1992), de cada 1.000 nascuts, 250 no arribaven a l'any, 250 més no complien els 20 anys, uns altres 250 morien abans dels 45 i només 10 arribaven a sexagenaris.

La mortalitat era, a més, molt irregular, amb puntes freqüents de mortalitat extraordinària a causa d'epidèmies i secundàriament de fams i de guerres. D'un any per l'altre, el nombre de morts podia fàcilment doblar o triplicar (puntes de mortalitat). Com a resultat de tot això, la població creixia *en dents de serra*: l'excedent de naixements sobre defuncions, acumulat durant un cert temps, desapareixia de cop engolit per una punta de mortalitat. La població creixia a curt termini, però s'estancava o creixia molt lentament a llarg termini (Nadal, 1996), i en algun moment d'epidèmies fortes i generalitzades, la població podia experimentar un descens important: és el que va passar a Europa com a conseqüència de la Pesta Negra de 1348, que va provocar la mort d'aproximadament un terç de la població. En conjunt, però, la tendència general era l'augment de la població, per bé que a taxes molt baixes. Encara que es tracta d'estimacions només aproximades, entre l'any 1 i el 1750 la població mundial es va triplicar i l'europea es va multiplicar per més de 3,5 (quadre 1.1).

L'evolució de la població depèn de la vitalitat natural, és a dir, de la diferència entre naixements i morts, i del saldo migratori, que pot ser positiu o negatiu. Com que en les societats preindustrials el control voluntari de l'embaràs era poc utilitzat, el nombre de naixements depenia de factors culturals (casaments més o menys joves, acceptació de la solteria definitiva, infanticidi) i de vegades també de factors econòmics (terres o llocs de treball disponibles). Al seu torn,

el nombre de morts depenia de factors aleatoris (contagis, guerres, desastres naturals) i també de factors econòmics (capacitat de producció d'aliments i altres productes bàsics, repartiment de la renda).

QUADRE 1.1
Evolució de la població
(milions de persones)

<i>Any</i>	<i>Món</i>	<i>Europa</i>	<i>% Europa/món</i>
1	252	43	17,1
600	208	33	15,9
1000	257	43	16,7
1200	400	66	16,5
1340	442	90	20,4
1400	375	65	17,3
1500	461	84	18,2
1600	578	111	19,2
1700	680	125	18,4
1750	771	146	18,9
1800	954	195	20,4
1850	1241	288	23,2
1900	1634	422	25,8
1950	2530	575	22,7
1985	4856	771	15,9
1999	5978	827	13,8

Font: *Guia pràctica...*, p. 8, a partir de Biraben (1979).

2.1.1 El sostre maltusià

La limitació que la manca d'aliments suficients significa per al creixement de la població va ser vista molt clarament per un autor anglès del segle XVIII, Thomas R. Malthus en el seu *Primer assaig sobre la població* (1798). La seva idea bàsica és que la població d'una àrea determinada està limitada per la quantitat d'aliments de què pot disposar: aquest límit és l'anomenat *sostre maltusià*. Malthus afegia que qualsevol població s'atansa ràpidament a aquest sostre perquè, mentre la producció d'aliments creix en proporció

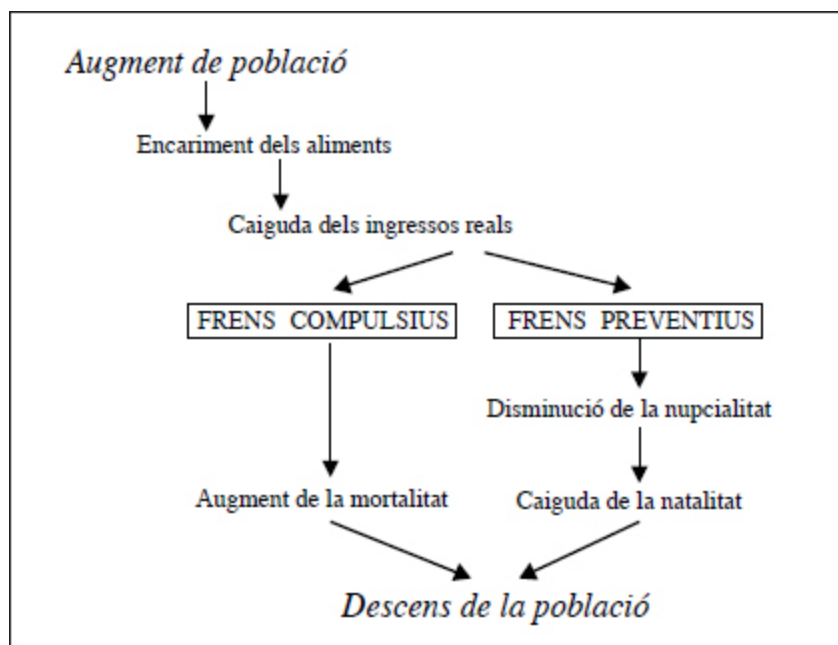
aritmètica, el nombre de boques ho fa en proporció geomètrica, i els impulsos sexuals mantenen la població al màxim nivell possible, fet que condemna la major part de la població a una alimentació escassa.

Aquest plantejament pessimista ha estat objecte de dues crítiques principals: *a)* la dels que neguen valor a la teoria pel fet que les crisis demogràfiques es presenten molt abans d'arribar al teòric sostre maltusià, a causa del repartiment desigual de la renda, i per tant atribueixen les crisis demogràfiques a aquesta desigualtat i no al creixement de la població i *b)* la dels que acusen Malthus de poc observador per no haver-se adonat que les revolucions agrària i industrial, de les quals Malthus era contemporani, produïen un fort creixement de les subsistències disponibles, i per tant farien desaparèixer la limitació al creixement demogràfic. Les dues observacions són importants i encertades, però cap no afecta el fons de la qüestió: tant si el repartiment de la renda és menys desigual com si augmenta la capacitat de producció d'aliments, el sostre maltusià s'allunya, fins i tot temporalment es pot perdre de vista, però continua existint.

La tesi de Malthus té una segona part: les societats humanes tendeixen al sostre maltusià, però no hi arriben perquè, quan s'hi acosten, comencen a funcionar una sèrie de controls o frens que desacceleren el creixement de la població i fins i tot en poden significar temporalment una disminució en termes absoluts. Aquests controls, explica Malthus, són de dues classes: controls o frens compulsius i controls o frens preventius (quadre 1.2).

QUADRE 1.2

Funcionament dels frens compulsius i preventius

Font: elaboració pròpia a partir de Livi-Bacci (1990).

Els frens compulsius funcionen automàticament: l'alimentació insuficient priva el cos de defenses davant les malalties i incrementa la mortalitat, limitant així la població: durant un cert temps, la mortalitat pot arribar a ser fins i tot superior a la natalitat, sobretot si es produeix una mortalitat catastròfica. En canvi, els frens preventius minoren i poden arribar a parar el creixement de la població mitjançant la disminució de la taxa de natalitat. Els principals instruments d'aquesta disminució són històricament l'endarreriment de l'edat del matrimoni i l'augment de la solteria definitiva; només en temps relativament recents han adquirit importància les pràctiques contraceptives. En qualsevol cas, es tracta de decisions personals o familiars en què tenen, però, un pes decisiu la situació econòmica i els costums dominants en cada societat.

Encara que frens compulsius i frens preventius actuen conjuntament i que els frens preventius són el resultat de decisions personals o familiars, el predomini dels uns o els altres ve determinat per creences i costums. En les societats en què la norma és el casament universal i jove, predominen els frens compulsius. En canvi, els frens

preventius són més potents en les societats en les quals no s'acostuma a accedir al matrimoni si no es disposa de mitjans de vida adequats: aquesta situació, a l'època preindustrial, era gairebé exclusiva de l'Europa occidental. Hi ha una altra forma tràgica de fre preventiu, l'infanticidi, en especial femení, utilitzada sobretot en societats de l'est asiàtic.

Com que els frens preventius comencen a actuar abans que els frens compulsius, les societats que els utilitzen queden més lluny del sostre maltusià, són societats *de baixa pressió demogràfica*, i per tant no arriben als nivells de pobresa de les societats on la mortalitat (fre compulsiu) és la causa principal de la limitació de la població, societats considerades *d'alta pressió demogràfica*.

2.2 Les grans etapes de l'evolució de la població preindustrial europea

Fins a l'època estadística, que a molts països no s'inicia fins a la segona meitat del segle XIX, no tenim dades que ens permetin conèixer amb una certa fiabilitat el nombre i l'evolució de la població. Així i tot, disposem d'unes xifres estimatives (quadre 1.1), d'acord amb les quals a partir de l'any 1 d. C. la població hauria tardat més de 1.500 anys a doblar, però després ho hauria fet en menys de 300, i d'una manera cada cop més accelerada a partir de 1800, fora ja de l'època que ara estudiem. Aquest creixement no ha estat, però, constant, ni tampoc ininterromput: la població del 1400 era inferior a la d'un segle abans, i el creixement del segle XVII va ser molt moderat en comparació amb el del segle anterior i posterior.

A partir de la caiguda de l'Imperi romà (l'etapa anterior és molt més fosca), a Europa podem distingir tres cicles de creixement demogràfic. Partint d'un mínim de població cap a l'any 650, provocat per un segle de pestes i guerres, la

població sembla haver crescut ininterrompudament fins a mitjan segle XIV: a les vigílies de la Pesta Negra (1348), la població europea havia multiplicat per 3,5 el mínim de l'any 650. Aquest llarg cicle de creixement (set segles) s'explica per una relació terra-població molt favorable: la densitat europea l'any 650 era d'uns 2 habitants per km² i només arribava a 7 habitants per km² a la primera meitat del segle XIV; però també per l'aplicació de millores tècniques i organitzatives, senzilles però eficaces.

La Pesta Negra, una epidèmia de pesta bubònica procedent de l'Àsia central, va afectar gran part d'Europa entre 1348 i 1351. Es calcula que va provocar la mort de prop d'un terç de la població europea, si bé d'una forma molt desigual. Tradicionalment es defensava que la difusió de l'epidèmia s'havia vist facilitada per la manca de nutrició suficient de gran part de la població, que es trobava perillosament propera al sostre maltusià avui, però, es tendeix a considerar les epidèmies com a fenòmens exògens sense cap relació directa amb la fam o la situació econòmica. Tanmateix, sembla que a les vigílies de la Pesta Negra la població europea estava a punt de tocar sostre; l'epidèmia no hauria fet més que magnificar un procés que s'hauria acabat produint igualment: hi ha indicis de desacceleració del creixement de la població cap al 1280. Les conseqüències de la pèrdua brutal de població que va representar la Pesta Negra sí que van ser, però, molt importants: l'estrall principal va ser el causat per l'epidèmia, però la població va continuar caient durant aproximadament un segle.

Després comença un segon cicle de creixement demogràfic: per al conjunt d'Europa, la població anterior a la Pesta sembla haver-se recuperat al darrer quart del segle XVI. Just a partir d'aquest moment es nota un estancament de la població als països mediterranis, on aviat van reaparèixer les epidèmies, seguides de guerres, com la dels Trenta Anys, que van delmar la població del centre-nord